

J.B. Kist (1933), oud-conservator van het Legermuseum en van de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum is thans werkzaam als zelfstandig adviseur, onderzoeker en conservator op het terrein van de cultuurhistorie en de archeologie. Hij heeft speciale belangstelling voor de perioden waarin Nederland zich ontwikkelde via het militaire ontwikkelingsmodel.

De erfenis van prins Maurits

Bas Kist

De betekenis van prins Maurits voor de Nederlandse geschiedenis is in de loop der tijden nogal verschillend beoordeeld. Dit had deels te maken met de normale evolutie in de waardering van belangrijke historische personen van heldenverering door tijdgenoten en bijna tijdgenoten naar latere kritische evaluatie op grond van bronnenonderzoek. In het geval van prins Maurits werd deze gang van zaken nog gecompliceerd door het noodlottig verlopen conflict van de prins met Johan van Oldenbarnevelt. Met name de staatsgreep die Maurits in 1618 pleegde en de daarop volgende repressie tegen politieke tegenstanders heeft het beeld van Maurits blijvend beïnvloed en hem van een vaste, enigszins negatief getinte plaats in het Nederlandse politieke panopticum verzekerd. De gaandeweg verminderende belangstelling voor de militaire aspecten van de Nederlandse geschiedenis hielp de belangstelling voor Maurits evenmin. Zo werd zeker in de achttiende- en negentiende eeuw de beoordeling van zijn rol door Nederlandse schrijvers bijna altijd gekleurd door staats- of orangistische politieke sympathieën van die beoordelaars. Het oordeel over de militaire activiteiten van de prins bleef veelal voorbehouden aan specialistische militaire historici wier meningen minder ver uiteen liepen, hoewel een neiging valt te bespeuren om ook op dit aspect kritischer te oordelen, zoals blijkt uit het artikel van C.M. Schulten, Prins Maurits (1567-1625), legerhervormer en vernieuwer van de krijgskunde of trendvolger. Schulten vraagt zich af of de reputatie van Maurits als originele legerhervormer met blijvende invloed wel volledig gerechtvaardigd is. Die reputatie werd in de zeventiende eeuw door Johann Jacobi von Wallhausen en andere schrijvers gevestigd en in de 20e eeuw vooral door de monumentale werken van Werner Hahlweg nader onderstreept. Hahlweg noemt als belangrijkste van Maurits' militaire vernieuwingen:

- de systematische troepenexercitie,
- het ontwikkelen van een commandotaal,
- de scholing van officieren,
- het ontwikkelen van bevelvoering op wetenschappelijke grondslag,
- het ontwikkelen van knietactiek,
- het scheppen van tactische reserves,
- het bevorderen van de beweeglijkheid van het leger, en tenslotte
- de vorming van een generale staf en het instellen van een formele militaire hiërarchie, de chain of command.

Hahlweg heeft ook aangetoond hoezeer de praktische en dikwijls opportunistische aanpak van Maurits en zijn geestverwanten beïnvloed werd door Griekse, Romeinse en Byzantijnse voorbeelden die ontleend werden aan een zorgvuldig gecultiveerde klassieke bagage die de graven van Nassau, net als andere edellieden die volgens het middeleeuwse ridderideaal waren opgevoed, in de tweede helft van de zestiende eeuw van huis uit meekregen. De geleerde academische humanisten die deze klassieke erfenis doorgaven hadden in de loop van de zestiende eeuw de filologische methoden ontwikkeld om een aanmerkelijk corpus van betrouwbare teksten uit de oudheid te reconstrueren. Zij brachten hun leerlingen een kritisch wetenschappelijke houding bij die hen in staat stelde niet alleen de zuiverheid van de overlevering maar ook de bruikbaarheid van de oude teksten te beoordelen. Zo moeten de gevechtsexercities die Maurits zijn; op zijn Romeins met zwaard en schild uitgeruste, lijfwacht liet uitvoeren, niet worden gezien als een poging om in blinde navolging de klassieke bewapening in het Staatse leger in te voeren en zeker niet als een uniek verschijnsel. Navolging van de voorbeelden uit de oudheid zat immers in de lucht, maar als een bevestiging van het praktisch wetenschappelijk denken van Maurits, een stap verder dan alleen het bestuderen van een klassieke tekst, namelijk het toetsen van het werkelijkheidsgehalte van die tekst en het vaststellen van de bruikbaarheid in de praktijk. In werkelijkheid ging het, zoals Friedrich Engels het zegt: om het toepassen van die vormen en methodes van oorlogsvoering en gevecht die door de objectieve historische ontwikkeling van bewapende strijdkrachten gegeven zijn.

De beoordeling van het belang van Maurits als militaire innovator wordt gecompliceerd door zijn ontegenzeggelijk succes als verdediger van de integriteit van een republiek in wording, gewikkeld in een conflict op leven en dood met de machtigste mogendheid van Europa. Succes vooral behaald als effectief manager van een buitengewoon gevarieerd en soms getalenteerd team van familieleden, geleerden en uitvinders, kooplieden, kunstenaars, internationale avonturiers en beroepsmilitairen, afkomstig uit vele landen van Europa, die functioneerden in een revolutionair milieu in een periode van ongekende intellectuele en economische expansie. Vooral omdat dat team in veranderende samenstelling maar met een aantal steeds terugkerende centrale figuren functioneerde, is het bijzonder moeilijk om de rol van de verschillende protagonisten duidelijk te onderscheiden. In het team was Maurits soms de instigator, vaak de leider en altijd de eindverantwoordelijke. Nergens is dat duidelijker dan op 3 juli 1600 bij Nieuwpoort, toen het voortbestaan van het Staatse Leger en daarmee dat van de Republiek in een confrontatie in het open veld met het Spaanse leger (op dat moment de meest gevreesde militaire machine ter wereld) na een aantal dagen waarin door beide partijen ernstige fouten waren gemaakt, gedurende een aantal uren uitsluitend in zijn hand lag.

Hoe het mogelijk was dat de pas kort bestaande krijgsmacht van de Nederlandse republiek in staat was de militaire suprematie van het leger van de Spaanse koning te tartten met een uiterst gedurfde agressieve amfibische operatie tegen Duinkerken, waarbij het Staatse leger zich ver in vijandig gebied moest wagen met alle logistieke complicaties daaraan verbonden, laat zich verklaren uit het feit dat de nieuwe staat in luttele tien jaren in een situatie van schijnbaar permanente oorlog een modern militair apparaat uit de grond had gestampt. Dit kon zich aanvankelijk met moeite staande houden tegenover een superieure tegenstander, die steeds het initiatief in handen had, maar kon gaandeweg, door gebruik te maken van de voordelen van een verdediging langs binnenlijnen het initiatief naar zich toe trekken. De waterwegen, beveiligd door bewapende vaartuigen en een netwerk van versterkingen maakten snelle verplaatsingen van troepen en materieel mogelijk. Na een aantal campagnes was de infrastructuur voor snelle verplaatsingen van het leger opgebouwd en beproefd zodat men regelrechte confrontaties met de

Spaanse krijgsmacht niet meer uit de weg meende te hoeven gaan. Dit alles werd mogelijk gemaakt door een reeks van gunstige factoren zoals het ontstaan van een nieuw sociaal-politiek en nationaal bewustzijn, een nieuw staatswezen, een nieuwe maatschappijstructuur, een nieuwe economie, die de oorlog financieel mogelijk maakte, en een nieuw krijgswezen. Maar verwerkelijkt werd het door Maurits en zijn team.

De Slag bij Nieuwpoort was internationaal de meest in het oog springende manifestatie van de nieuw verworven militaire capaciteit van de republiek, maar in de laatste tien jaar van de zestiende eeuw was die capaciteit al bij eerdere gelegenheden, zoals het Beleg van Steenwijk (1592) en de Slag bij Turnhout (1597), aan de dag getreden. Gedurende de eerste twintig jaar van de Tachtigjarige Oorlog was een chaotisch intern conflict ontstaan, deels een burgeroorlog deels een godsdienstoorlog. Nadat de regering van Philips II aanvankelijk getracht had het conflict te beëindigen met terreur, een middel dat even eerder in Spanje zelf, door genocide en deportaties tegen de Morisco's, de tot het katholicisme bekeerde Arabische bevolking, was toegepast, was het conflict door het hardnekkig verzet van de Hollandse steden verworpen tot een oorlog tussen staten. De jonge republiek, die bestond uit een los verbond van de noordelijke provincies van de Nederlanden tegen de Spaanse monarchie, toen een van de machtigste mogendheden ter wereld in het bezit van een formidabel militair apparaat dat een beroep kon doen op een zeer onderlegde en ervaren militaire elite uit Spanje, Italië en de Zuidelijke Nederlanden. Gelukkig voor de Nederlanders was de Nederlandse Opstand niet het enige militaire conflict waarin de Spaanse monarchie verwickeld was. Behalve confrontaties op het Iberische schiereiland, zoals de uitroeiing van de Morisco's, werd Portugal niet geheel zonder verzet geannexeerd. Daarnaast streefde de Spaanse kroon naar het elimineren van de Turkse machtspositie in de Middellandse Zee, hetgeen een militaire en maritieme aanwezigheid in dat gebied vergde. De kapitaal en hulpmiddelen verslindende uitrusting van de Invencible Armada van 1588, die bedoeld was om de krijgskansen in Noordwest Europa te doen keren, leidde slechts tot een pijnlijk debacle. Met Frankrijk bestonden conflicten die tot militaire interventies leidden, bijvoorbeeld in 1589-1593 toen de Hertog van Parma door Franse besognes niet voldoende aandacht aan de Nederlanden kon besteden.

Omdat de opstand tegen Spanje aanvankelijk vooral in de Hollandse en Zeeuwse steden opvlamde en daar ook het economisch zwaartepunt van het land lag, richtte de Spaanse repressie zich allereerst tegen deze steden. Het gebruik van terreur tegen de garnizoenen en de bevolking van ingenomen steden versterkte de wil om weerstand te bieden allereerst in de steden die voor hun verdediging op zichzelf waren aangewezen. De steden waren meestal voorzien van fortificaties met stadsmuren die sinds de Middeleeuwen langzaam waren uitgebreid. Nu waren ze verouderd en niet bestand tegen ondermijning of een bombardement met zwaar geschut. Voor het uitbreken van de oorlog waren veel fortificaties, voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden, ontworpen door Italiaanse ingenieurs die uit hun land een traditie van vestingarchitectuur van steen meebrachten. Zulke vestingen waren kostbaar en vergden een lange bouwtijd.

Door de nood gedwongen ontstond in Nederland een nieuwe, snellere en goedkopere wijze van vestingbouw die later het Oudnederlands stelsel zou gaan heten. Bij het Beleg van Alkmaar in 1573 werd de Spaanse belegeraars de voet dwars gezet met grote aarden bastions naar ontwerp van een inwoner van die stad, Adriaan Anthonisz., waarbij voor het eerst deze Nederlandse methode van vestingbouw, gebaseerd op aarden wallen en brede natte grachten zichtbaar werd. De ontwerpers van de nieuwe vestingwerken, dikwijls inheemse landmeters en dijkenbouwers konden hun praktijkervaring uit de waterbouw toepassen in de militaire architectuur waarbij hun kennis van de organisatie van grote bouwwerken goed van pas kwam.

Deze uit de praktijk voortgekomen technici kregen spoedig status en een niet weg te denken plaats in het militaire apparaat van de Republiek. Adriaan Anthonisz. werd in 1578 door de stadhouder prins Willem I benoemd tot fortificatiemeester later superintendent van fortificatiën, de eerste van een corps ingenieurs in het Staatse leger. Maurits deelde de belangstelling van zijn vader voor de vestingbouw. Op zijn initiatief vond de vestingbouwkunde een algemener toepassing dan alleen bij de versterking van steden. De verdediging van de Republiek werd, in navolging van het voorbeeld dat Maurits' neef de Friese Stadhouder Willem Lodewijk van Nassau bij de oorlogvoering in de noordelijke provincies ontwikkeld had, steeds meer gebaseerd op een netwerk van kleine en grotere fortificaties die dekking gaven aan de versterkte steden, havens en redenen afschermden maar ook dienden om de passage over waterwegen te beveiligen of defilés door natuurlijke hindernissen zoals moerassen of meren af te grendelen. Er opstond behoefte aan goed opgeleide ingenieurs die leiding konden geven bij het oprichten van grote en kleine vestingwerken. De kleine dikwijls gebouwd door de soldaten zelf, de grote meestal uitgevoerd door aannemers met talrijke arbeiders.

In 1600 werd daarom op aandringen van Maurits aan de Leidse Academie de zogenaamde Nederduytsche Mathemarycque gesticht, een beroepsopleiding voor (militaire) ingenieurs en landmeters. Naast het theoretisch onderwijs, dat in het Nederlands werd gegeven volgens een door Simon Stevin ontwikkeld lesprogramma, was er een echte vechtschool. Daar werd les gegeven in de ruiterskunst en het gevecht met blanke- en vuurwapens door Ludolf van Ceulen, die ook wiskunde doceerde.

Rondom deze op de praktijk gerichte opleidingen werden handboeken gepubliceerd die in meer of mindere mate de officiële in de Republiek geldende militaire doctrines weerspiegelden. De betrekkelijke persvrijheid en de gewoonte om boeken over allerlei onderwerpen in meerdere talen te publiceren verschafte de Nederlandse boekenproducenten en drukkers aan het eind van de eeuw een centrale positie in de Europese boekhandel. Zo kwamen de Nederlandse handboeken over fortificatie, exercitie, wapenhandel, artillerie, vuurwerken en logistiek in veel handen en beïnvloedden zij gedurende vele jaren het militaire denken in Europa. De sporen van de Nederlandse militaire innovaties en theorievorming en daarmee de blijvende invloed van Maurits kunnen tot in de 19e eeuw overal in Europa worden aangetoond.

De Republiek moest, om zich staande te houden, een nieuwe krijgsmacht vormen, wat zowel gold voor het leger als voor de vloot. Een belangrijk aspect hierbij was de bewapening die mede door toedoen van Maurits in de jaren negentig van de zestiende eeuw gaandeweg gestandaardiseerd was, zodat de Staten-Generaal in 1599 in de Ordre op de wapeninghe voor de vuurwapens van de ruitersrij net zoals die van het voetvolk de kalibers kon vaststellen, evenals modellen waaraan de leveranciers zich moesten conformeren. Die leveranciers waren in de republiek capabel om de grote wapenorders voor het Staatse leger uit te voeren. Spoedig waren ze ook in staat grote aantallen wapens te exporteren. De wapenproductie, die aanvankelijk zuiver ambachtelijk had plaats gevonden in een aantal gespecialiseerde centra, leidde al gauw tot schaalvergroting waarbij door werkverdeling en toelevering van onderdelen als halffabriek de productiecapaciteit werd opgevoerd. Dit was ook het geval bij de geschutproductie waarbij door toedoen van Maurits het grote aantal kalibers waarin geschut in de Nederlanden gegoten werd, werd teruggebracht tot vijf à zes. In de Nederlanden bestond al een oude ambachtelijke traditie van geschutgieterij in brons, meestal door dezelfde meesters die ook kerkklokken goten. IJzeren geschut werd, voorzover het niet ter plaatse gesmeed werd, geïmporteerd uit gieterijen in Duitsland, Engeland en Frankrijk. Door de eisen die de oorlog stelde was de ambachtelijke productiecapaciteit spoedig te klein. Daarom stichtte de overheid een eigen productiebedrijf 's Lands Geschutgieterij in de Kloosterkerk in Den Haag. De ontwikkeling van een inheemse en

gecentraliseerde productie en een zekere mate van standaardisering maakte het mogelijk om de benodigde wapens voor de krijgsmacht in arsenalen zoals die in Dordrecht en Delft samen te brengen en te onderhouden en van daaruit te distribueren naar de plaatsen waar ze nodig waren. Het gebruik van artillerie te velde, bij belegeringen maar ook bij veldtochten bracht de productie van veldkanonnen met alle voorzieningen van paardentraction, affuiten, speciale munitie en munitiewagens, blokwagens voor het vervoer van de schietbuizen over de weg ook adequate voorzieningen voor het vervoer over water zoals veerponten en andere binnenvaartuigen met zich mee. Bij de belegeringen was grof geschut zoals de tonnen wegende hele en halve kartouwen en zware mortieren met de daarbij behorende munitie en toebehoren noodzakelijk. Om die door het terrein te slepen waren grote bespanningen van soms meer dan 24 geoefende trekpaarden nodig die voorzien moesten zijn van alle noodzakelijke tuigage en geleid moesten worden door bekwame conducteurs. In al deze aspecten was Maurits persoonlijk geïnteresseerd en dikwijls, zoals bij de stoeterij en opleiding van paarden, zeer deskundig.

De bijzondere omstandigheden die in de Nederlanden bestonden brachten bij de schijnbaar statische landsverdediging van belegeringen en ontzet van belegerde steden een belangrijke, deels nieuwe, dynamische factor met zich mee: de ontwikkeling van de logistiek. De uitrusting en bevoorrading van het leger, het inrichten van legerkampen en depots en de ontwikkeling van transportmiddelen en beveiliging van de verbindingen, werd voor het eerst systematisch beschreven in het handboek van David de Solemne La Charge du Maréchal de Logis.

Het door Maurits in Nederland geïntroduceerde militaire ontwikkelingsmodel, het militaire denken en de daarbij horende militaire cultuur hebben, voor wie ze zien wil, vele zichtbare sporen in Nederland achtergelaten, variërend van Rembrandt's Nachtwacht tot een landschap dat letterlijk gepokt en gemazeld is door militaire constructies. Maar ook is de invloed van de in Maurits' tijd ontwikkelde ideeën over amfibische oorlogvoering aan te wijzen in talrijke operaties in de octrooigebieden van de Oost- en Westindische compagnieën en de succesvolle amfibische operaties op de Engelse kust in 1667 en 1688. De Nederlanders hebben meestal verkozen hun militaire erfenis te negeren. Misschien kan er toch nog eens een standbeeld voor Maurits af.

Literatuur

- Cox, B., Van den tocht in Vlaenderen: de logistiek van Nieuwpoort 1600. (Zutphen 1986).
- Engels, F., Ausgewählte militärische Schriften. 2 vol. (Berlin 1958, 1964).
- Hahlweg, Werner, Die Heeresreform der Oranier. Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen. (Wiesbaden 1973).
- Hahlweg, Werner, Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Studien zur Geschichte des Kriegswesens der Niederlande, Deutschlands, Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens und der Schweiz vom Jahre 1589 bis zum Dreißigjährigen Kriege. (Berlin 1941).
- Jähns, M., Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. Vol I&II (München-Leipzig 1889, 1890).
- Overdiep, G., De Groninger schansenkrijg. De strategie van Graaf Willem Lodewijk. Drente als strijdtoneel 1589-1594. (Groningen 1970).
- Puype, Jan Piet, Hervorming en uitstraling. Tactiek en wapens van het Staatse leger tot de vrede van Munster en hun invloed in andere Europese landen. In: 1648 Vrede van Munster feit en verbeelding. (Zwolle 1998).
- Puype, Jan Piet.& Marco van der Hoeven, Arsenaal van de Wereld. (Amsterdam 1993).
- Puype, J.P. & A.A. Wiekart, Van Maurits naar Munster, tactiek en triomf van het Staatse leger. (Delft 1998).
- Sneep, J., "Het Corps Ingenieurs in het Staatse Leger." In: Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland. (Den Haag 1982).
- Westra, F., Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de tachtigjarige oorlog, 1573-1604. (Alphen aan den Rijn 1992).

*Jan Piet Puype (1939) volgde aanvankelijk een maritieme opleiding en werkte zeventien jaar op het Nederlands Scheepvaart Museum in Amsterdam als bibliothecaris. In 1989 kwam hij bij het Legermuseum als conservator, in 1996 volgde zijn benoeming tot hoofdconservator. Hij publiceert sinds 1970 veelvuldig over historische wapens en tactiek in de vorm van boeken, catalogi, artikelen en hoofdstukken. Hij geeft lezingen, interviews in de media en treedt jaarlijks ook op als gastdocent voor universiteitsstudenten. Hij werd in 1997 onderscheiden met de Mr J.H. Frederiksprijs voor zijn publicatie van het grootste standaardwerk dat ooit over Nederlandse historische wapens is verschenen, de driedelige catalogus *Arms of the Netherlands in the Collection of H.L. Visser*. Sinds de jaren negentig houdt hij zich speciaal bezig met de vernieuwingen van het Staatse leger onder Prins Maurits.*

Het Staatse leger en prins Maurits, wegbereider van de moderne legers

door Jan Piet Puype

Deze bijdrage is mijn reactie op het artikel van Dr C.M. Schuiten elders in deze uitgave van *Armamentaria*. Daarin kan men lezen dat deze auteur het overheersende beeld van Maurits als een groot vernieuwer tracht te ontzenuwen en aan te tonen dat hij slechts een trendvolger, een doorgeefluik was. Hieronder zal ik proberen deze, in mijn ogen verkeerde, opvatting te ontzenuwen en dit met argumenten te onderbouwen.

Het zogenaamde eenzijdige beeld van Maurits als groot veldheer en de evenknie van bijvoorbeeld niemand minder dan de hertog van Parma, is wel degelijk door meerdere schrijvers genuanceerd.[1] Als legeraanvoerder was Maurits een goed, zij het voorzichtig, generaal. Ook Fruins oordeel over Maurits was genuanceerd: ...eerst door onverpoosde studie en oefening heeft Maurits zich tot een degelijk veldheer gevormd. Maar vandaar ook, dat hij, boven meer geniale krijgslieden, voor allerlei soort van krijgsbedrijf geschikt en in elk van zijn kunst bedreven werd.[2] Maurits kan inderdaad niet worden vergeleken met generaals van het kaliber van een Parma of Spinola. Maar wat ik in mijn betoog hoop te verduidelijken is waarom hij er desondanks in is geslaagd het Staatse leger tot een uitstekende vechtmachine op te bouwen. Maurits was iemand die het vermogen had om goede mensen om zich heen te verzamelen en hen te inspireren. Hij was een uitstekend organisator. Hij was zeer praktisch ingesteld; hij was wat men tegenwoordig flexibel zou noemen. Maurits had het tactisch inzicht en het vermogen om, op het gewenste moment, de hem beschikbare middelen optimaal en snel in te zetten. Maar zijn grootste verdienste is dat hij het Staatse leger binnen de relatief korte periode van ongeveer tien jaar wist om te vormen tot een geduchte, alom gerespecteerde strijdmacht, die zich kon meten met het destijds beste leger van de wereld, het Spaanse.

In de argumenten waarmee ik zal proberen de kwaliteiten van Maurits te adstrueren, zit hem ook meteen de kneep. Immers het is lastig om bewijzen aan te voeren, althans causale relaties te leggen, tussen wat zich feitelijk op het slagveld afspeelde en datgene dat met de hervormingen nagestreefd werd. Het zijn aanwijzingen, circumstantial evidente, meer niet, al zijn ze wel in overstelpende mate voorhanden. Zo valt er strikt genomen geen onomstotelijk bewijs aan te voeren dat, en zo ja, hoe precies dan, in de Slag bij Nieuwpoort in 1600 de Staatsen gebruik maakten van de in de voorafgaande jaren aantoonbaar zo intensief gedrilde tactische formaties. Toch is het eenvoudig niet te geloven dat in de drie en een half uur die deze veldslag duurde, er één continu strijdgewoel was in de zin van een ongecoördineerd, massaal man-tegen-mangevecht, dat wil zeggen een strijdgewoel of mêlee. Dat sommigen met deze opvatting de verklaring voor de Nederlandse overwinning zoeken in het 'krijgsmansgeluk', ligt dan bijna voor de hand.

Cox gaat in deze zin heel erg ver door te stellen dat in de dagen van Nieuwpoort '...een veldslag - niettegenstaande de troepen zo lang mogelijk in gesloten formatie opereerden - zich praktisch volledig als een gevecht van man-tegen-man en lijf-aan-lijf afspeelde'[3]. Deze bewering is al met zichzelf in tegenspraak, want het in formatie strijden gebeurde om juist een confuus man-tegen-mangevecht te versnijden. Dezelfde tegenspraak komt voor bij De Moor, die enerzijds meedeelt dat tot in de negentiende eeuw de strijd werd beslist in een chaotisch gevecht van man tegen man, maar al in een volgende zin stelt dat overwinningen behaald werden met de colonne of de vierkante opstelling, dus door het strijden in formatie![4] Andere schrijvers zijn deze mening eveneens toegedaan. Daaronder Schuiten, die in zijn artikel schrijft dat wanneer het feitelijk handgemeen begonnen was, niet de gevechtsleiding, maar het krijgsmansgeluk de uitslag bepaalde. Ook Van Hoof beweert dit, al nuanceert deze schrijver zijn uitspraak enigszins door toevoeging van het woord 'mede'. [5] Vele, zo niet de meeste, schrijvers zijn van mening dat in ieder geval de meeste veldslagen in de zestiende en de zeventiende eeuw, nadat er aanvankelijk in formatie was gestreden, pas door een strijdgewoel tot ontknoping kwamen. Hiermee kunnen twee zaken gesuggereerd worden: (1) men ging tot de mêlee over, juist omdat men de uitslag aan het krijgsmansgeluk wilde over laten, of (2) men kon de orde niet langer handhaven, waardoor als het ware vanzelf een strijdgewoel ontstond waarmee men de uitslag bewust aan het lot overliet.

Nu ligt het op zichzelf voor de hand dat vele veldslagen in een strijdgewoel eindigden. Maar als dat gebeurde, was de strijd in feite al gewonnen door de aanvaller of deze was er op zijn minst van overtuigd geraakt dat door een doortastend optreden de overwinning voor het grijpen lag. De crux is natuurlijk dat alleen de aanvaller bewust voor een mêlee kon kiezen; de verdedigende of vluchtende partij werd dan daartoe gedwongen. In het man-tegen-mangevecht dat dan volgde, hoefde noch kon verder orde worden gehouden. Een ongeordende formatie luisterde toch niet langer naar commando's. De formaties, die tot dan toe en soms met de grootste moeite gehandhaafd waren, werden bij zulk een beslissing bewust losgelaten. Natuurlijk nam de aanvaller daarmee een risico en in die zin kan men van een geluksfactor spreken. Maar draagt niet elke overwinning, hoe zeker de uitslag al van tevoren lijkt vast te staan, een geluksfactor in zich? Heeft niet elke tegenstander die de slag verliest, pech gehad? Maurits kan bij Nieuwpoort best geluk hebben gehad, maar je kunt tot het eind toe goede orde houden en óók geluk hebben.

Behalve de kwestie van het zogenaamde krijgsmansgeluk is een der verdere belangrijkste twistpunten in de twee zienswijzen dus de vraag hoe lang men de formaties tijdens een gevecht in stand hield. Een formatie kon bijvoorbeeld door een onverhoedse cavalerieaanval

uiteengeslagen worden. En bij op elkaar vurende formaties musketiers moeten er zeker open gaten in de gelederen zijn gevallen. Discipline en de dwingende noodzaak om de orde tot het uiterste vol te houden, moeten hier uitkomst hebben geboden. Als het even kon werd de orde hersteld, bijvoorbeeld door de mannen in het volgende gelid de plaats te laten innemen van degenen die vóór hen weggevallen waren, en zo achtereenvolgens. Ten koste van alles moest men immers voortdurend salvovuur in stand houden, anders liep de zaak toch nog fout af. De contramars en de conversie[6] waren zo ontworpen, dat zij zowel in een vooruitgaande beweging (aanval) als in een achteruitgaande (terugtrekking) konden worden uitgevoerd, zolang elk gelid achtereenvolgens maar in salvo's bleef doorvuren. Schuiten doet deze wezenlijke tactische bewegingen af met de bewering dat zij slechts op het paradeveld werden gebruikt maar niet in het echte gevecht.

Zeker zijn er parades gehouden en Duyck deelt diverse malen mede dat Maurits tijdens de belegeringstocht van de jaren 1590-1600 zijn leger exercities en schijngevechten liet houden. Onder de hoge gasten die hij daarbij had uitgenodigd, of die qua functie aanwezig waren (vertegenwoordigers van de Staten-Generaal bijvoorbeeld) bevonden zich ook buitenlandse militairen. Men kan zich voorstellen dat zij onder de indruk moeten zijn geweest van de gedisciplineerde uitvoering der contramars en andere staaltjes van de Nassause exercitie, die de soldaten na jarenlang eindeloos drillen was ingestampt. Juist de grote schaal waarop deze exercities plaatsvonden[7] was een geheel andere dan de experimenten op basis van de klassieke studies met enkele getalsmatig kleine formaties die buitenlandse militairen al van vroeger uit hun eigen landen kenden. Maar deze exercities in de andere legers hadden geen gevolgen voor hun tactiek te velde, '...waar men alleenlyck in eenderley manier van slacht-ordre vierkandt volcx oft vierkandt veldts,' dus in vierkante blokken zoals bij de Spaanse tercio's, bleef strijden.[8] Wanneer men dit gegeven koppelt aan het grote corpus aan geschriften over de voors en tegens van de exercities die de Nassauers ons hebben nagelaten en aan de vele commentaren die latere militaire specialisten en geschiedschrijvers eraan wijdden, dan hebben we hier te maken met een werkelijke nieuwigheid die op zeer grote schaal plaatsvond. Ik acht het daarom hoogst ongeloofwaardig dat de exercities uitsluitend voor demonstraties op het paradeveld zijn gebruikt en dat zij op het slagveld al gauw werden of moesten worden losgelaten en men zich dan verliet op het krijgsmansgeluk.

Overigens levert Nieuwpoort zelf het bewijs dat Maurits juist niet bereid was de uitslag aan een dergelijke gok over te laten. Tot het eind van de slag toe heeft hij de orde bij zijn troepen weten te handhaven. Daardoor kon hij op het allerlaatste moment zijn cavaleriereserve inzetten en de strijd in zijn voordeel beslissen. Maurits' tegenstander aartshertog Albertus had niet voor reserves gezorgd.[9] Misschien speculeerde de aartshertog wel op het krijgsmansgeluk(!), maar veel aannemelijker is dat hij zijn cavalerie niet als reserve kon achterhouden. Ten eerste was de Spaanse cavalerie bij Nieuwpoort getalsmatig zwakker dan de Nederlandse, ten tweede bestond hij grotendeels uit 'ex-muiters'. Deze wilden zich persé bewijzen en waren veel te onstuimig om de gehele tijdsduur van de slag niets te doen en als reserve uit te zitten. Behalve de kwestie van de reserves levert het verloop van de slag nog een aantal verdere bewijzen dat Maurits de orde bij de Staatsera wist te bewaren, althans een aantal malen steeds weer opnieuw wist te herstellen. Zo liet hij tijdens de slag niet minder dan vier charges door zijn cavalerie uitvoeren. Het doet nu even niet terzake of die aanvallen tijdelijk succes brachten of niet. Het gaat erom dat de prins en zijn staf persoonlijk na elke charge de cavaleristen weer bijeen wisten te brengen om hun slagorde te herstellen. Zeker een cavalerieaanval kon door vijandelijke actie onverhoopt in een

verward handgemeen ontaarden, en in het achternazitten van vluchtende tegenstanders kon de normaliter voorgeschreven draf gemakkelijk in een galop overgaan. Gebeurde dit laatste, dan kostte het soms grote moeite de ruiters opnieuw te formeren.[10] Dat het tijdens een langdurige veldslag als Nieuwpoort ook werkelijk is gebeurd, is op zichzelf al een opmerkelijk feit. Deze omstandigheid is mede te verklaren doordat de voornaamste en meest langdurige gevechten, die het voetvolk bij Nieuwpoort leverde, óók in orderlijke formaties hebben plaatsvonden, al zijn er diverse momenten van wanorde voorgekomen, die prins en zijn bevelhebbers toch weer wisten te herstellen.

In dit onderdeel van de discussie zijn wij tot de kern van de hervormingen doorgedrongen. Naar de mening van de meeste auteurs bestond deze uit regelmatige betaling, discipline, eindeloos drillen, het strijden in kleinere formaties dan de tot dan toe gangbare, enzovoort. Heel vaak wordt ook als vernieuwende factor opgevoerd dat Maurits zijn soldaten zelf graafwerkzaamheden liet uitvoeren, al gaat het er wat mij betreft niet om dat dit laatste Europees gezien strikt genomen niet iets nieuws was, want Schulten zelf geeft enkele voorbeelden dat het incidenteel al eerder was voorgekomen. Ook de andere genoemde factoren, zoals het exerceren in formatie en het uitvoeren van de contramars, waren ook al elders en ook vroeger beproefd. Voor allen die zich verdiept hebben in het ontstaan en de ontwikkeling van het Staatse leger zijn deze factoren waarheden als koeien en de auteurs die ze opsommen, hebben zeker gelijk. Alleen is kern iets anders dan betekenis. De ware militaire betekenis van de hervormingen van Maurits is dat zij continu vuur op het slagveld mogelijk maakten. Het streven was niet, zoals Schulten meedeelt, 'ook' gericht op het verhogen van de vuurkracht, dat is te zwak uitgedrukt. Handhaving van de vuurkracht was een *conditio sine qua non*! Alle eerder genoemde factoren waren aan dit einddoel ondergeschikt. Zelfs de door Maurits ingevoerde uniforme commandotaal was - hoe belangrijk ook - slechts een van de factoren die bijdroegen om het einddoel, continu vuur, mogelijk te maken.

Op zijn beurt moest continu vuur de overwinning op het slagveld mogelijk maken, ook en vooral tegenover een sterke tegenstander als het Spaanse leger. Het is daarom uitsluitend deze tactische betekenis die aan de hervormingen hun zin gaven. Het gaat hier om de krijgskunst (tactiek), niet om de krijgskunde (strategie), al hadden de hervormingen wel uiteindelijk als strategisch doel de vijand van het Nederlands territorium te verdrijven en de 'Hollandse Tuin' te beschermen. De krijgskunde gaat uit van een aantal universele wetmatigheden, waarden derhalve die gegeven de omstandigheden voor alle landen en oorlogen golden en gelden. Ik ben daarom de eerste die met Schulten zal beamen dat Maurits géén vernieuwer van de krijgskunde was.

Wat de waardering betreft die men moet toekennen aan de toenmalige krijgskundige geschriften, zegt Schulten dat deze door iedere 'militaire alfabeet' (sic) in de zestiende eeuw werden bestudeerd. Het was min of meer verplichte lectuur en bovendien allemaal theorie, want de praktijk '...zag er anders uit'. Mij dunkt dat hier twee denkfouten worden gemaakt. Ten eerste heeft het geen zin om krijgskundige geschriften te vergelijken met de toepassingen in de praktijk zonder rekening te houden met de aanpassing van de krijgskunde aan de lokale omstandigheden. Het legerkamp bijvoorbeeld dat de Staatsen bij Jülich (Gulik, 1610) opzetten week door diverse lokale omstandigheden af van het geïdealiseerde (aan de Romeinen ontleende maar wel met eigentijdse componenten aangepaste) legerkamp zoals besproken en afgebeeld door Simon Stevin in zijn *Castrametatio* (1617). Dat is het verschil tussen theorie en praktijk, een kwestie van krijgskunst. De tweede denkfout is dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen soorten

van krijgskundige geschriften: deels zijn ze zuiver theoretisch van aard, zoals Stevins boek en het door Schulten genoemde *De militia Romana* van Lipsius (1595)[11], deels zijn ze wel degelijk bedoeld als experimenten om in de praktijk toegepast te worden. Het *Kriegsbuch* van Johan de Middelse van Nassau geeft van de laatstgenoemde geschriften talloze voorbeelden. Strikt genomen is de laatstgenoemde groep onder de krijgskunst te rangschikken.

Het beroemde boek van Jacob de Gheyn, *Wapenhandelinghe van roers, musqvetten ende spiesen van 1607* is uiteraard niet te beschouwen als weergave van de oorlogspraktijk. Daarin heeft Schulten gelijk. Maar ikzelf heb dat in mijn publicaties ook nooit beweerd, integendeel, steeds is gewezen op het feit dat dit boek als exercitiemanuaal voor het wapengebruik door individuele soldaten was bedoeld. Misschien is niet duidelijk genoeg gezegd dat het eerder voor rekruten was bedoeld dan voor ervaren soldaten (al moesten ook dezen, indien zij van elders kwamen, met de nieuwe aanpak vertrouwd gemaakt worden). Het boek toont in ieder geval in beeld en tekst de basispunten waar men bij de individuele wapenexercitie van uitging en die zijn uiteraard der zaak altijd het uitgebreidst. Natuurlijk kon men op het slagveld niet veertig afzonderlijke commando's geven voor het laden van een musket, of tweeëndertig voor het ageren met de lange piek, zoals de *Wapenhandelinghe* voorschrijft. Vanzelfsprekend werden bij actie door Maurits geofende soldaten ingezet[12], die na jaren training slechts enkele begincommando's in het gevecht nodig hadden alsmede bevelen wanneer de hele formatie moest worden bewogen. In mijn vroegere publicaties heb ik herhaaldelijk gewezen op, en voorbeelden gegeven van, allerlei hulpmiddelen en foefjes die werden aangeleerd om absolute gelijktijdige uitvoering der commando's te krijgen, zodat het geheel als clockwork verliep. Daartoe behoorden het meetellen door de soldaten van de tempi bij het uitvoeren der handelingen en bewegingen en op het in de praktijk inkorten en zelfs weglaten van commando's door de officieren.[13] Dit alles steeds met verwijzingen naar de discussies daarover die in de correspondentie tussen Maurits, Willem Lodewijk en andere legeraanvoerders vaak heel gedetailleerd zijn vastgelegd.

In het algemeen wordt gedacht dat het herladen van een musket zo langzaam ging. Dat is zeker zo wanneer rekruten alle veertig (her)ladingscommando's systematisch moesten doorlopen. Vrij recent is proefondervindelijk aangetoond dat dit tussen een halve en een hele minuut kon duren. Maar een geofend musketier kon veel sneller laden en schieten. Hij moet zijn lontslotmusket maximaal zelfs zes maal per minuut hebben kunnen herladen, dat is dus relatief heel snel, gezien omvang en gewicht van dit wapen, het gehannes met steunvork en brandende lonten en het omslachtige laden. Ik heb dit met eigen ogen waargenomen bij zorgvuldig uitgevoerde, en naderhand gezamenlijk kritisch geëvalueerde, slagveldnabootsingen door hedendaagse Engelse re-enacters. En passant blijkt uit dit en andere voorbeelden de waarde van deze vorm van 'experimentele archeologie' voor de wetenschap. Alleen moet niet worden vergeten dat het door Maurits nagestreefde salvovuur per gelid als vanzelf dwong tot een bedaarde maar wel steeds opeenvolgende uitvoering. Uiteraard leidde dit tot een navenant langzamere vuursnelheid, omdat ten allen tijde de formatie moest worden gehandhaafd, wilde men overleven. Ook de contramars zelf dwong tot een bepaalde snelheid. Hij werd stapvoets, in de maat, uitgevoerd. De individuele schietvaardigheid der soldaten resulteerde wel in kortere rotten (minder groot aantal gelederen), zodat bij het enfilerend vuur van de tegenstander minder slachtoffers vielen (enfileren = in lengterichting door rijen heen schieten).

Bij de uitvoering der contramars kwam de vuurdiscipline op de proppen, waarvan men zich in het Staatse leger had weten te verzekeren juist door de soldaten eindeloos daarin te drillen. Dat zij na die jarenlange intensieve training een ijzeren discipline hadden opgebouwd, mag wel

blijken uit de uitvoering van de contramars, die de soldaten bij het achtereenvolgens naar achteren marcheren dwong om hun rug naar schietende vijand te keren! De vele onderofficieren binnen en rond de formaties zullen er wel voor gezorgd hebben dat de regelmaat van het vuren niet verloren ging. Vergelijkbare omstandigheden kan men waarnemen bij de destijds gangbare wijze van chargeren bij de cavalerie door deze uitsluitend de in draf uit te voeren caracole[14] te laten toepassen. Een groep dravende ruiters kon beter formatie houden, en plotseling zwenken en stoppen, dan galopperende. De ruiters moesten in draf aanvallen en pas halt houden tot zij `...het wit in de ogen' van hun vijand konden zien. Vervolgens gaven zij een salvo af. Weliswaar moesten zij zo dichtbij komen omdat pistoolschoten pas op relatief korte afstand effectief waren en er zorgvuldig gemikt moest worden, maar niet omdat de radslotpistolen (volgens Schuiten) `maar twee meter ver' droegen.

De krijgskunst is het aanpassen van de krijgskunde aan de bijzondere eisen van tijd en van plaats. De tijdsaanpassingen komen het duidelijkst tot uiting in de veranderingen van de wapens en, vooral, het wapengebruik. Een goed voorbeeld van het laatste zijn de voortdurende wijzingen in de verhouding tussen de aantallen musketten en pieken. Bij de cavalerie werd de vervanging van lansiers door pistoliers, na jarenlange discussie - waarbij zelfs nog enkele compagnieën pistoliers aanvankelijk waren `terugbewapend' met lansen - in 1597 definitief in het voordeel van de pistoliers beslist.[15] De aanpassingen aan de locatie komen tot uiting in de gevoerde tactiek die - los van de theoretische onderbouw, de geoefendheid en tal van andere factoren - steeds rekening hield met de omstandigheden ter plekke. Eén voorbeeld uit vele: voordat de Slag bij Nieuwpoort, die zich hoofdzakelijk in de duinen afspeelde, begon, werden door Maurits ook musketiers (alsmede twee kanonnen) op duintoppen geplaatst. Deze gaven tijdens de slag enfilerend vuur af op de Spaanse formaties. Sir Francis Vere, die bij Nieuwpoort het bevel voerde over de voorhoede, geeft daar in zijn Commentaries sprekende voorbeelden van.[16] Natuurlijk was in gevechten al sinds mensenheugenis het streven erop gericht de tegenstander zo onophoudelijk mogelijk te bestoken, of dit nu met stenen, slingerprojectielen of regens van pijlen of kogels gebeurde. Met andere woorden, hij die in de aanval meer projectielen verschoot had de overhand en kon uiteindelijk overwinnen. Dat is ook nu nog zo. Wat dit betreft zat er inderdaad niets vernieuwends in Maurits' streven naar continu vuur, het vernieuwende zit hem in het feit dat hij dit mogelijk maakte als het nodig was. Dat kon hij alleen maar bereiken door zijn gehele leger in al zijn geledingen zo te hervormen, dat hij er a priori zeker van kon zijn dat hij zijn Spaanse tegenstander, als de legers getalsmatig ongeveer even sterk waren, in vuurkracht kon overtreffen. Overigens is dit pas werkelijkheid geworden in de allerlaatste jaren van de zestiende eeuw. Pas toen waren Maurits, Willem Lodewijk, hun onderbevelhebbers en, mogen wij het zeggen, ook hun goedbetaalde, gedisciplineerde en gemotiveerde soldaten, ervan overtuigd geraakt dat zij zich qua geoefendheid en eerezucht met de Spaanse soldaten konden meten. Daarbij speelden nog allerlei andere factoren een gunstige rol en wisten de Nederlandse militairen soms tijdelijke tactische voordelen uit te buiten. Zo lag sinds 1595 in de gevechtsformaties van het Staatse leger de verhouding tussen musketten en pieken veel hoger (3 op 1) dan in het Spaanse (1 op 3) en bracht Maurits bij Nieuwpoort beduidend meer soldaten- in het veld dan aartshertog Albertus (ruim 10.000 infanteristen en 1.200 ruiters tegenover bijna 9.000 respectievelijk circa 1.000). Indien in de vroege morgen vóór de slag Maurits' troepen in het gevecht bij Leffinghe niet 800 man hadden verloren, was het Staatse overwicht bij Nieuwpoort nog groter geweest.[17]

De door de Staatsen gewenste verhouding tussen schutters en piekeniers, de wens om op het slagveld precieze bewegingen door de formaties gelijktijdig te laten uitvoeren en de noodzaak

alle soldaten in die formaties de commando's te laten horen en verstaan, leidde onvermijdelijk tot de kleinere gevechtseenheden waartoe het Staatse leger als eerste overging. Dat is eveneens een reële vernieuwing in die tijd, waarop niet genoeg kan worden gewezen. Weliswaar hadden deze eenheden de vorm van colonnes, maar deze werden, doordat zij op korte afstand van elkaar in de breedte waren opgesteld, tezamen tot een zeer brede frontlinie. Voor de bevelvoering van al deze formaties waren grote aantallen (onderofficieren nodig. Ook dat was een novum in Maurits' tijd en een getalsmatig groot professioneel onderofficierskorps als wezenlijke, want onmisbare factor in de bevelvoering is sedertdien in alle legers gemeengoed geworden. Het is zeker niet te driest om te stellen dat het Staatse leger onder prins Maurits ook hierin een wegbereider van de moderne legers is geweest. Het is onwaarschijnlijk dat er onderofficieren als het ware `overbleven' toen Maurits kleinere formaties invoerde, zodat er daarvan dan relatief meer konden worden ingezet, zoals Schuiten gelooft. In de eerste plaats groeide het veldleger ook na de invoering van de kleinere formaties gestaag en ten tweede waren grotere aantallen onderofficieren nodig om de troepen die ten allen tijde exact in formatie moesten blijven, leiding te kunnen geven. Uit de contemporaine geschriften weten wij dat er zelfs niet alleen per gelid maar ook per rot, twee onderofficieren (`rijleiders' respectievelijk `rotmeesters') werden aangesteld. Het is dan gemakkelijk uitrekenen hoeveel onderofficieren er optraden bij een gangbare Staatse compagnie of vendel met gelederen van acht man breed en rotten van twaalf man diep: veertig! Overigens maakten deze onderofficieren - korporaals - gewoon deel uit van de troep en voerden zij alle bewegingen tegelijk met de soldaten uit. Verder liepen buiten de formatie nog vier sergeants mee (bewapend met hun onderscheidingsteken, de hellebaard) en voerde een officier het geheel aan. Al deze bevelhebbers gaven commando's, al zullen de korporaals binnen de formatie zich doorgaans waarschijnlijk hebben beperkt tot het geven van ritmisch uitgebrachte aanwijzingen om de orde in de formatie vast te houden. De commando's werden ondersteund respectievelijk vervangen door een à twee tamboers die met elk vendel meeliepen en die gangbare bevelen of uitvoeringscommando's met een roffel en de contramars met slagen aangaven.

Of de overwinning bij Turnhout in 1597, waar het Staatse leger door een plotselinge flankaanval op twee punten van een Spaanse kolonne 2000 Spanjaarden, waaronder hun bevelhebber, wist te doden en 500 krijgsgevangenen te nemen, door de tactische vernieuwingen mogelijk werd gemaakt, is lastig te zeggen. Waarschijnlijk is dit wel het geval. Immers alle 800 deelnemende Staatse ruiters waren met pistolen gewapend in plaats van met lansen. Deze nieuwe bewapening was als onderdeel van de hervormingen van Maurits zojuist bij de gehele Staatse cavalerie ingevoerd. Ten Raa en De Bas beweren, waarschijnlijk terecht, dat de Staatse ruiters door deze nieuwe bewapening een groot overwicht kreeg op de Spaanse.[18] De gevechtsverslagen van Turnhout wijzen in ieder geval duidelijk op een tactisch snel genomen beslissing waarbij het verrassingselement de primaire rol speelde, ongeacht de soort wapens die men inzette. Om een aantal redenen, echter hoofdzakelijk gezien de reputatie van onoverwinnelijkheid van het Spaanse leger, was deze aanval, zoals Oman het heeft uitgedrukt, een waagstuk dat alleen door een overwinning kon worden gerechtvaardigd.[19] Dat wil niet zeggen dat Maurits het maar `aan het krijgsmansgeluk' overliet. Zeker, de beslissing om aan te vallen was vol van risico's, maar Maurits was geen gokker en ook te methodisch en voorzichtig om niet de juiste tactische afweging te hebben gemaakt. De slag bij Turnhout leverde in ieder geval het eerste bewijs dat het vernieuwde Staatse leger zijn Spaanse tegenstander nu in open veld durfde aan te pakken.

Hierboven is gezegd, dat het voornaamste strategische streven van Maurits (en de Staten Generaal) was het territorium van de republiek te bevrijden van de Spanjaarden. Het is geenszins zo, dat dit leger zich al in het begin van de jaren negentig kon meten met zijn Spaanse tegenstander, zoals Schuiten beweert. Dit wordt bevestigd door een aantal tijdgenoten, onder andere Anthonis Duyck en Joris de Bie. Laatstgenoemde bijvoorbeeld schreef dat de veldtocht van de jaren negentig, die in feite al in 1589 zijn aanloop nam met de inname van Fort Knodsenburg bij Nijmegen en die bestond uit een aantal beroemd geworden innames en belegeringen van steden, was ondernomen, omdat '...de macht van deese landen andersints nyet bestant waren omme in openbaren velde het hoeft te moegen verthonen'. [20] Maar de Staatsen konden en wilden het voorlopig niet op veldslagen in open veld laten aankomen, niet eens zozeer omdat zij getalsmatig minder sterk waren. Het Nederlandse militair-geografische landschap dwong tot een concentratie op de door de vijand bezette steden en werd daarmee tot een belegeringsoorlog, een oorlog om de steden (en het omringende territorium). Toch dwongen uitvallen, schermutselingen, overvallen en gewapende strooptochten, in enkele gevallen ook het vechten tegen ontzettingslegers (zoals bij Coevorden in 1592), tot het paraat houden van infanterie en cavalerie van het veldleger. Om deze redenen is het juist niet 'opmerkelijk' (Schuiten) maar eerder logisch dat onze legeraanvoerders zich bleven voorbereiden op een veldslag. Dit des te meer daar het immers jaren duurde voordat men een leger van uiteenlopende samenstelling (Engelse secours [hulptroepen], ingehuurde troepen en losse soldaten van allerlei andere landaarden alsmede Nederlandse boeren en burgers) tot een homogene, goed getrainde en gedisciplineerde strijdmacht kon vormen die de ultieme test, een geregelde veldslag waar het vroeg of laat toch tot zou kunnen komen, kon doorstaan.

Slotopmerkingen

De lezer moet het oordeel vellen. Het is wat Kist zegt een kwestie van wie het zien wil. Dat komt omdat geen van beide zienswijzen, noch die van Schuiten, noch van mijzelf, met onomstotelijke bewijsvoering worden ondersteund. Dat geldt in hoofdzaak voor de gevechten, waarover tot dusverre weinig of geen bronnenmateriaal is teruggevonden dat de precieze omstandigheden en de daarmee samenhangende tactische beslissingen vermeldt. Juist deze zouden de hypothesen over de ware uitwerking der hervormingen aantoonbaar hebben kunnen maken of ze kunnen ontkrachten. Beide zienswijzen stoelen op interpretaties, die van verschillende basisopvattingen uitgaan. Ikzelf hecht het meest aan analyses van zuiver wapentechnische en militaire aard, dat wil zeggen van wapens en tactiek. Dat vloeit voort uit mijn overtuiging dat de hervormingen van Maurits werkelijk tot doel hadden het Staatse leger op het slagveld te laten overwinnen. Ik vind dat Nieuwpoort aantoont dat dit doel daadwerkelijk is bereikt.

Van het besef dat ons land ooit langdurig in oorlog was, dat het om leven of dood ging, dat praktisch elke burger, bijna iedere familie, over meerdere generaties met oorlog en de gevolgen ervan geconfronteerd waren, is in onze hedendaagse Nederlandse maatschappij niets meer over. Hoe kan het anders in onze tijd, waarin zelfs het historisch besef bij ons volk in het algemeen te wensen overlaat? Mogelijk spelen deze omstandigheden parten bij velen (niet allen!) die zich met de Tachtigjarige Oorlog hebben beziggehouden en die trachten wat er in de strijd gebeurde te analyseren en interpreteren. Volgens mij heeft dit ook gevolgen gehad voor hun oordeel over de ware betekenis van Maurits en het Staatse leger in de periode 1590-1620. Is het niet opvallend, hoe weinig Nederlandse schrijvers tot dusverre zijn ingegaan op de tactiek te velde? Zeker, dankzij hen zijn wij uitstekend geïnformeerd over de organisatie en tucht binnen het Staatse leger, over de plaats van dat leger binnen de staatkundige verhoudingen van de

Republiek, over de bevoorrading, financiering, geestelijke verzorging en vele andere aspecten. Zelfs de gebruikte wapens zijn vaak, soms gedetailleerd, aan de orde gekomen. Waar het echter aan ontbreekt zijn duidelijke analyses over hoe die wapens werden ingezet door het gehele veldleger in zijn gecompliceerde samenstelling en in hoeverre deze inzet van invloed is geweest op de oorlogvoering. Of de recente studies van Van Nierop en van Frijhoff en Spies (zie literatuuropgave), die met name de geweldsaspecten van de Tachtigjarige Oorlog tot onderwerp hebben, een kentering in deze inluiden, valt te bezien. Mijn eigen studies even buiten beschouwing latent, is De Moor wat mij betreft de eerste recente Nederlandse schrijver, die de theorie en de praktijk van de zestiende en zeventiende eeuwse hervormingen in de tactiek heet geanalyseerd.[21]

De schrijver dankt drs. C. van den Heuvel en zijn collega dr. P. Knevel voor hun kritisch commentaar en hun suggesties.

Geraadpleegde literatuur

- Cox, B., *Vanden Tocht in Vlaenderen : de logistiek van Nieuwpoort 1600*. (Zwolle 1986). [Duyck], *Journaal van Anthonis Duyck : met inl.en aant. door Lodewijk Mulder : tweede deel*. (s-Gravenhage etc. 1864).
- Fruin, R., *Tien jaren uit de Tachtigjarige oorlog, 1588-1598*. 12e druk. (Utrecht etc. 1961).
- Fruin, R. (Red.), 'Gedenkschrift van Joris de Bye, betreffende het bewind van Oldenbarnevelt' in: *Bijdragen en mededeelingen van de geschiedenis der Nederlanden*, jrg.11 (1888) p. 400-459.
- Frijhoff, W., & M. Spies, *1650 : bevochten eendracht*. (Den Haag 2000).
- Hahlweg, W., *Die Heeresreform der Oranier : das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen*. (Wiesbaden 1973) (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Nassau; XX).
- Hahlweg, W., *Die Heeresreform der Oranier- und die Antike : Studien zur Geschichte des Kriegswesens der Niederlande, Deutschlands, Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens und der Schweiz vom Jahre 1589 bis zum Dreissigjährigen Kriege*. (erw.Nachdruck der Ausg.v. 1941) (Osnabrück 1987)
- Hoof, J.P.C.M. van, 'M. van der Hoeven ed., *Exercise of Arms (gilt.)*' Recensie in: *Bijdragen en Mededeelingen van de Geschiedenis der- Nederlanden*, jrg.1 15 (2000) p. 194-196.
- Moor, J.A. de, 'Ervaring en experiment : militaire ontwikkelingen in de 16e en 17e eeuw' in: H.Ph. Vogel, H.W. Singor,
- J.A. de Moor (red.), *Een wereld in oorlog : militaire geschiedenis in hoofdstukken*. (Utrecht 1995), p. 163-178.
- Nierop, H.F.K. van, *Het verraad van het Noorderkwartier : oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand*. (Amsterdam 1999).
- Oman, Charles, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century*. (facsim. herdr.v.h.orig.van 1937) London etc. 1991.
- Puype, J.P., 'Victory at Nieuwpoort, 2 July 1600' in: Hoeven, M. van der (Ed.), *Exercise of Arms : Warfare in the Netherlands, 1568-1648* (Leiden etc. 1997) p. 69-112. (*History of Warfare*, Vol. 1)
- Puype, J.P., 'Hervorming en uitstraling : tactiek en wapens van het Staatse leger tot de Vrede van Munster en hun invloed in andere Europese landen: in: J. Dane (Red.), *1648 : Vrede van Munster : feit en verbeelding*. (Zwolle 1998) p. 46-81.
- Puype, J.P., en A.A. Wiekart, *Van Maurits naar Munster : tactiek en triomf van het Staatse leger : catalogus van de voorwerpen op de gelijknamige tentoonstelling in het Legermuseum te Delft, alsmede een reconstructie van de bibliotheek van prins Maurits = From Prince Maurice to the Peace of Westphalia : tactics and triumphs of the Dutch army (gilt.)*. (Delft 1998).
- Raa, F.J.G., en F. de Bas, *Het Staatse leger 1568-1795 : deel 77 : van het vetrek van den graaf van Leitester tot het sluiten van het Twaalfjarig Bestand (1588-1609)*. Breda 1913.
- Reynders, E. van, *Oorspronck ende voortganck vande nederlantsche oorloghen*. Arnhem 1633. [Vere], *The Commentaries of Sir Francis Vere : being divers pieces of service, wherein he had command, written by himself, in way of Commentary*. (facsim. herdr. v. h. orig. van 1657) (Tonbridge 1992). (Panas Armata)

Noten

1. Voor Maurits' fouten bij Nieuwpoort, zie bijvoorbeeld: Puype, 'Victory at Nieuwpoort', p. 92, 108-110.
2. Fruin, Tien jaren, p. 85.
3. Cox, handen Tocht, p. 73. Onderstreping van mij.
4. De Moor, 'Ervaring en experiment', p. 175.
5. Van Hoof, Recensie van: M. van der Hoeven, zie lit.opgave.
6. Voor een verklaring van beide begrippen, zie: Puype, 'Hervorming en uitstraling', p. 59-60.
7. Kennelijk achtte Maurits zijn veldleger in 1595 voldoende getraind en gedisciplineerd om het voorbeeld te geven, want op 18 november van dat jaar meldt een Resolutie van de Raad van State, '...dat Zijn Excellentie nodigh vindt, dat die 's lands compagnien overal in die garnisoenen in krijgsoeffeningen geoeffent worden...' Aangehaald bij Hahlweg, Heeresreform, Studien, p. 131.
8. Citaat uit Van Reyd, Oorspronck ende voortganck, p. 284, aangehaald bij Hahlweg, Heeresreform, Studien, p. 131.
9. Men moet eigenlijk zeggen: '...niet had kunnen zorgen'. De Spaanse cavalerie bij Nieuwpoort, ongeveer 1000 ruiters, bestond voor 60% uit ex-muiters, ruiters derhalve die zich onder belofte van vervulling van hun grieven over het uitblijven van soldij, onder een eletto, een officier die zij zelf hadden gekozen, wederom bij het veldleger hadden aangesloten. Deze muiters wilden in de slag als het ware bewijzen dat zij als het er op aankwam, wel degelijk voor hun koning wilden vechten. Ofschoon zij successen boekten (o.a. bij Leffinghe), hebben zij zich bij Nieuwpoort door de gevolgen van hun ongedisciplineerd optreden niet bepaald met roem overladen. Zowel de aartshertog als de bevelhebber van de cavalerie en de voorhoede der Spanjaarden, Don Luis de Mendoza, Admiraal van Arragon, legden de schuld van de nederlaag bij de ruitery.
10. Tijdens de eerste Staatse cavaleriecharge achtervolgden een aantal ruiters Spaanse tegenstanders zelfs tot aan de poorten van Oostende toe. Door dit ongedisciplineerd gedrag konden zij niet verder deelnemen aan de slag bij Nieuwpoort.
11. Lipsius' werk was weliswaar niet zozeer theoretisch van aard, maar had wel tot doel bij te dragen tot de theorievorming. Het bevat een opsomming van het Romeinse krijgswezen, maar de auteur was wel filoloog, geen soldaat.
12. De Friese en Engelse regimenten alsmede zijn eigen stadhouderlijke garde, totaal bijna 5000 man, die Maurits alle in de voorhoede had geplaatst, waren qua sterkte en geoefendheid de beste formaties in het Staatse leger bij Nieuwpoort. In tegenstelling tot de traditionele opvatting, nl. de beste troepen in de hoofdmacht en niet in de voorhoede op te stellen, deed Maurits het dus net andersom.
13. Zie: Puype, 'Victory at Nieuwpoort', p. 81; Idem, 'Hervorming en uitstraling', p. 61; Puype & Wiekart, Van Maurits naar Munster, p. 9-10. De commando's voor de bewegingen met de lange piek, die door Puype ('Victory at Nieuwpoort', p. 78) als voorbeeld zijn genoemd, juist om aan te tonen dat de daarbij behorende commando's letterlijke vertalingen waren van de Romeinse commando's, worden door Schuiten geridiculiseerd door te zeggen dat daarvoor geen voorbeelden uit de Oudheid nodig waren.
14. Voor een uitleg van dit begrip, zie: Puype, 'Hervorming en uitstraling', p. 69-71.
15. Ten Raa & De Bas, Staatsche leger, II, p. 101-103. Zie ook: Puype, 'Hervorming en uitstraling', p. 66.

16. Vere, Commentaries, p. 156, 158.
17. Volgens Duyck, Journaal, II, p. 678, verloor het leger van de aartshertog ongeveer 3000 man, maar vermoedelijk hebben de feitelijke Spaanse verliezen dichterbij 4000 man gelegen. De Staatse troepen hadden ongeveer 1000 man aan gesneuvelden en circa 700 zwaargewonden. Telt men de nederlaag bij Leffinghe in de vroege ochtend vóór de slag erbij, dan bedroegen de Staatse verliezen meer dan 2700 aan doden en gewonden. (Aantallen ontleend aan: Oman, Art of War, p. 508-509, en Cox, vanden Tocht, p. 115,120-121,128-129)
18. Ten Raa & De Bas, Staatsche leger, II, p. 108.
19. Oman, Art of War, p. 580.
20. Fruin, `Gedenkschrift Joris de Bye', p. 440. Met dank aan Dr P. Knevel voor deze belangrijke verwijzing.
21. De Moor, `Ervaring en experiment' (zie lit.opgave). Dat ik het met zijn belangrijkste conclusies niet eens kan zijn, doet hieraan niets af.

Dr. C.M. Schuiten (1933), oud-hoofd Sectie Militaire Geschiedenis (1974-2000) en oud-directeur Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (1990-1995), bestrijdt de wijdverbreide mening dat Maurits een groot legerhervormer en vernieuwer van de krijgskunde was. Volgens hem was Maurits een bekwaam en moedig bevelhebber die een goed gebruik wist te maken van de hem ter beschikking staande middelen en derhalve een trendvolger.

Prins Maurits (1567-1625), legerhervormer en vernieuwer van de krijgskunde, of trendvolger?

Kees Schulten

Inleiding

In recente publicaties wordt de traditionele visie op Maurits nog steeds bevestigd. Maurits, aldus die verbreide mening, zag zich voor de noodzaak gesteld het leger om te vormen tot een strijdmacht die zich kon meten met het sterke Spaanse leger. Door de invoering van de exercitie en een sterke discipline verhoogde hij de gevechtskracht.

De verkleining van de gevechtseenheden - aldus die opvattingen - en de dagelijkse training, stelden hem in staat zijn troepen op beweeglijke wijze het gevecht te laten voeren en zijn troepen salvovuur te laten afgeven. Daarbij liet hij zich inspireren door het krijgswezen van Grieken en Romeinen in de Oudheid. Deze hervormingen en vernieuwingen legden de grondslag voor zijn militaire successen.

Archer Jones, auteur van het handboek *The art of War in the Western World* (London, 1987) schreef zonder aarzeling: Maurice's infantry regularly paid and serving year after year, had a proficiency discipline, cohesion, and maneuverability unknown in the West since Roman times. (p. 222). Ondanks deze ogenschijnlijk onverwoestbare beeldvorming worden tegenwoordig door sommige historici vraagtekens geplaatst. Uitermate kritisch is David Eltis die in zijn boek *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe* (London 1995, p. 26) schrijft: He (i.e. Maurits) was not a revolutionary innovator, but a gifted tinkerer. Geen groot vernieuwer, maar een begaafd knutselaar!

Al met al is er voldoende aanleiding om na te gaan of het aloude beeld van Maurits als legerhervormer nog wel is te handhaven.

De krijgskunst in de zestiende eeuw

Vanaf het midden van de zestiende eeuw voltrok zich in West-Europa een grondige vernieuwing van de krijgskunde. Bij de infanterie nam het regiment, te vergelijken met de Spaanse tercio, als tactische eenheid een plaats in die het lang zou behouden. Een regiment telde tien of meer compagnieën waarvan de sterkte in het midden van de eeuw vijfhonderd man bedroeg. Op het slagveld stonden zij in grote massieve formaties opgesteld. De compagniestaf bestond uit een

kapitein, een luitenant, een vaandrig, enkele sergeanten en korporaals, een provoost (politieofficier) en enkele tamboers en fluitspelers. In de loop van de tijd liep de sterkte terug. Aan het eind van de vijftiende eeuw lag deze tussen de 250 en 100 man, terwijl het aantal officieren en onderofficieren min of meer gelijk bleef. Door deze verkleining nam de beweeglijkheid toe, Aangezien het aantal officieren en onderofficieren vrijwel hetzelfde bleef, verbeterde de aanvoering. De soldaten waren onderverdeeld in piekeniers, bewapend met een vijf meter lange piek en een houwdegen, in roerschutters bewapend met een roer (haakbus of arkebuse) en een houwdegen, en in musketiers bewapend met een musket en een houwdegen. De haakbussen als infanteriewapen kwamen in het begin van de zestiende eeuw in de bewapening van de West-Europese legers. In het midden van de zestiende eeuw werd het musket ingevoerd. Dit wapen was weliswaar zwaarder dan de haakbus en dus moeilijker te hanteren, maar het had een groter doordringingsvermogen. De effectieve dracht van de vuurwapens lag tussen de dertig en vijftig meter, de vuursnelheid was hooguit één schot per twee minuten en ieder schot ging met een rookontwikkeling gepaard die het uitzicht benam. Dat maakt het voeren van een gecontroleerd vuurgevecht onmogelijk.

De cavalerie bestond voornamelijk uit lansiers, pistoliers bewapend met een radslotpistool en roerschutters te paard. Na verloop van tijd verdwenen de lansiers en kwam bij de charge het accent op de pistoliers te liggen. De effectieve dracht van het pistool was twee meter. De kracht van de cavalerie lag in de dreiging en het gewicht van de massa. Wanneer infanterie en cavalerie als verbonden wapens optraden, werden, onder meer door Alva, cavalerie-eenheden als reserve achter de hand gehouden en ingezet om de laatste klap uit te delen.

De bevelhebbers stonden voor de opgave de orde en tucht binnen de tactische formatie te handhaven en te zorgen voor een grote geoefendheid in het aannemen van die formaties en het hanteren van de stoot- en vuurwapens. Zonder commandotaal en regelmatige exercitie was die opgave niet te realiseren. In de zestiende-eeuwse militaire verhandelingen vindt men dan ook vele verwijzingen naar die commandotaal en exercitie.

De opstelling van de infanterie-eenheden maakte een grote ontwikkeling door. Allereerst was er het gecombineerde optreden van piekeniers en roerschutters en musketiers. Allerlei formaties waren mogelijk: schutters in vijf gelederen vóór de piekentuers of op de flanken. De verhouding piekeniers en schutters was aan voortdurende wijzigingen onderhevig. Terwijl de Spanjaarden in de Slag bij Nieuwpoort twee schutters per piekmier hadden, waren er in het leger van Maurits drie schutters per piekenier.

De formaties werden zodanig in linie opgesteld dat de ene formatie de andere kon ondersteunen en vervangen. Het streven was ook gericht op het verhogen van de vuurkracht. Schutters konden opgesteld staan in vijf gelederen. Wanneer het eerste gelid op commando gevuurd had (salvo-vuur), marcheerde het naar achteren om te laden (contramars). Inmiddels vuurde het tweede gelid, dat naar voren was gegaan. In theorie en op het paradeveld zag dat er veelbelovend uit, maar in het feitelijke gevecht zal daar, zoals reeds aangegeven, weinig van terecht zijn gekomen. Voor het innemen van de vele formaties bestonden allerlei tabellen die hoge eisen stelden aan het rekenkundig vermogen van de stafofficier die verantwoordelijk was voor het doen innemen van de formaties. Ook hier speelt het antagonisme tussen theoretische mogelijkheden en onuitvoerbaarheid op het gevechtveld. Met andere woorden, in de studeervertrekken zal er heel wat gediscussieerd zijn, maar te velde lag het anders. De talloze schetsen en tekeningen die bewaard zijn gebleven, zijn dan ook geen afspiegeling van de praktijk. Wie zich hierover een oordeel wil vormen, zal er goed aan doen het boek *Instructie van de Krijchsoorts Stellinghe* (Leiden, 1588) van Adriaen Duyck op te slaan en goed nota te nemen van zijn opmerking geput te hebben uit oudere werken en uit de ervaring van eenentwintig jaar oorlog. De zestiende eeuw beperkte

zich bij zijn studie niet alleen tot het bekijken van tekeningen, hij werkte ook met miniatuursoldaatjes van hout, aardewerk en lood om de diverse formaties aanschouwelijk te maken.

Binnen ieder leger was het handhaven van de discipline een even moeizame als noodzakelijke voorwaarde om de overwinning te behalen. De legeraanvoerders beschouwden een geregelde betaling van de soldij, het belonen van soldaten die zich uitstekend hadden gedragen en het bestraffen van hen die uit de band sprongen als basisvoorwaarden voor een goed functionerend leger.

De oorlogvoering zelf speelde zich af rond versterkte steden en schansen. Het bezit ervan maakte het mogelijk grote gebieden te controleren. De ontwikkeling van artillerie en vestingbouwkunde waren onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een veldslag was altijd een risicovolle onderneming en bracht weinig blijvend gewin. Daarom werd de oorlogvoering vooral gekenmerkt door belegeringen, overvallen, schermutselingen en strooptochten in vijandelijk gebied. Het opmerkelijke is dat de legeraanvoerders zich desondanks bleven voorbereiden op de veldslag. Over de krijgskunde verschenen heel wat publicaties. Hierin werd bijna altijd verwezen naar de oorlogsvoering van Grieken en Romeinen. Dat was een logisch gevolg van de Renaissance die de Oudheid op zo'n nadrukkelijke wijze in de samenleving had geplaatst. Een duidelijk voorbeeld is de *Arte Bella Guerra* (1521) van Machiavelli, waarin voortdurend de krijgskunde van Grieken en Romeinen als lichtend voorbeeld ter sprake wordt gebracht. Ook in later tijden steken militairen hun bewondering voor de klassieken niet onder stoelen of banken. Wanneer een militair in zijn geschriften naar de klassieken verwees, was dat normaal. Deed hij het niet, dan was dat uitzonderlijk. Behartenswaardige opmerkingen over de modernisering van het krijgswezen maakte de Franse hugenoot François de la Noue (1531-1591). In zijn *Discours politiques et militaires* (ed. F.E. Sutcliffe 1967, p. 372) schreef hij dat conservatieve militairen de spot dreven met zijn moderne opvattingen over de wijze van oorlogsvoeren: *Paraventure que quelques uns se mocqueront, disans que toutes ces peuten observations lont plus propres pour entre pratiquées aux Ballets ou masquerades qu' à la guerre, et que la vieille mode ent tousjours la meiheure, sans s'empescher de tant de nouveutez impratiqueables.*

Gelegenheid om de wapenhandel in de praktijk te bedrijven was er te over. De oorlogen tussen Spanje en Frankrijk, de godsdienstoorlogen in Frankrijk en de opstand in de Lage Landen boden militairen heel wat emplooi. Tussen de legers ontstond een grote gelijkvormigheid, omdat de strijdende partijen veel van elkaar overnamen. Het was het Spaanse leger dat model stond voor de nieuwe krijgskunde.

Al met al kan worden vastgesteld dat de krijgskunde in de jaren tachtig van de zestiende eeuw volop in beweging was.

De opkomst van het Staatse leger

De strijdmacht van de Republiek der Verenigde Nederlanden wordt aangeduid als het Staatse leger en vond zijn oorsprong in 1576. In dat jaar kwamen de Staten-Generaal, dat wil zeggen de vertegenwoordigers van de noordelijke en zuidelijke gewesten (grosso modo het huidige Nederland en België) in Gent bijeen om hun onderlinge geschillen uit te bannen en om één lijn tegen Spanje te trekken.

In die tijd namen Holland en Zeeland een bijzondere positie in. Het verzet tegen de maatregelen van de Spaanse koning was daar uitgemond in een regelrechte opstand. Zoals men weet, hadden de Watergeuzen zich in 1572 meester gemaakt van Den Briel (Brielle), waarna andere steden zich achter het vaandel van Willem van Oranje hadden geschaard. In 1572 slaagde een Spaans leger er nog in, na een lang beleg, Haarlem te veroveren, maar in 1573 liep het stuk op de

hardnekkige verdediging van Alkmaar en in 1574 op die van Leiden. In beide provincies gingen de calvinisten steeds meer de boventoon voeren en raakten de katholieken in de verdrinking. Voor Willem van Oranje was het buitengewoon moeilijk het verzet te bundelen. Strenge katholieken en radicale calvinisten stonden lijnrecht tegenover elkaar met tussen hen in de grote groep gematigden. Desondanks kwam de Pacificatie van Gent tot stand. Dat was een vredesovereenkomst tussen Holland en Zeeland en de overige gewesten om de godsdienstkwestie te regelen en de Spaanse en andere vreemde troepen buiten de Nederlanden te houden. Als resultaat van deze Pacificatie van Gent werden troepen geworven. De troepen van Holland en Zeeland werden in dit Staatse leger opgenomen. Ondanks alle inspanningen bleef het moeilijk de tegenstellingen tussen katholieken en protestanten te overbruggen. Meningsverschillen over de houding die men jegens Filips II, de wettige landsheer, moest aannemen bleven bestaan.

Het Spaanse tegenoffensief om de orde te herstellen liet niet op zich wachten. Dat werd in 1578 duidelijk met de komst van Alexander Farnese, hertog van Parma. Deze was een uitstekend onderhandelaar en diplomaat. Hij slaagde erin diegenen die in het zuiden ontevreden waren met de bestaande situatie aan zich te binden. Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Vlaamse en Brabantse steden en later Groningen en Drente vormden de Unie van Utrecht (1579), een bondgenootschap met als doel de verworven rechten gewapenderhand te verdedigen.

Parma echter beperkte zich niet tot een diplomatiek offensief. Met zijn leger begon hij een heroveringsoorlog en hij bracht in de periode 1584-1585 Gent, Brugge, Brussel en Antwerpen weer onder het Spaanse gezag. Omdat Filips II hem in 1588 opdroeg zijn aandacht te richten op de expeditie naar Engeland, en vervolgens op de strijd tegen Hendrik IV in NoordFrankrijk, kreeg hij niet de kans zijn offensief tegen de noordelijke gewesten voort te zetten. Zijn plotselinge dood in 1592 maakte een voorlopig einde aan het Spaanse offensief. Grote problemen had de Spaanse koning met het betalen van zijn troepen. Door het uitblijven van soldij nam de ontevredenheid bij de terico's toe en ontstonden munitierijen.

Nadat de noordelijke gewesten in 1581 Filips II hadden afgezworen als landsheer en gepoogd hadden in Frankrijk en Engeland een nieuwe soeverein te vinden, besloten zij in 1588 hun eigen weg te gaan als de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Door het oprukken van Parma hadden de Staten-Generaal hun zetel in 1578 eerst van Brussel naar Antwerpen en vervolgens in 1581 naar Den Haag verplaatst. Het gebied dat zij vertegenwoordigden was, door het verloren gaan van Vlaanderen en Brabant, flink ingekrompen, zodat zij uiteindelijk alleen nog maar de noordelijke provincies vertegenwoordigden. Het Staatse leger werd nu het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden en zou dit tot 1795 blijven. De jonge Republiek, waarvan de contouren zich steeds duidelijker aftekenden, begon een periode van economische bloei. Met name Holland, dat het leeuwendeel van de financiering voor haar rekening nam, kende al geruime tijd een grote voorspoed.

De grote man was de machtige raadpensionaris van Holland, Johan van Oldenbarneveldt. Hij vond steun bij Hendrik IV, koning van Frankrijk, en Elisabeth II, koningin van Engeland. Daarmee werd de Republiek ook internationaal erkend, hoewel Filips II bleef spreken over de opstandige gewesten.

In het Staatse leger dienden tal van militairen: Nederlanders, Fransen, Duitsers, Engelsen en Schotten die allen over een zeer grote oorlogservaring beschikten en derhalve vertrouwd waren met de krijgskunde van hun tijd. Een goed voorbeeld hiervan vormen de verdedigers van Sluis. Deze stad had zich in 1585 aangesloten bij het opstandige noorden en werd in 1587 door Parma belegerd. Als havenplaats was Sluis voor de geplande inval van Engeland in 1588 van strategisch belang. Het zou de laatste militaire overwinning van Parma in de Noordelijke Nederlanden

worden, afgezien van steden zoals Geertruidenberg die door verraad van de bezetting aan hem werden overgeleverd. Na een hardnekkige verdediging zag de bezetting zich gedwongen Sluis over te geven. De bezetting mocht vrij vertrekken. Onder de verdedigers waren ervaren militairen die zich allen hadden onderscheiden en van wie sommigen nog van zich zouden laten spreken. Het waren onder meer Sir Roger Williams en Sir Francis Vere die men tot de militaire intellectuele top mag rekenen.

Hetzelfde geldt voor de Zuid-Nederlander Nicolaes van Meetkercke. Niet minder capabel was Charles de Héraugière die in 1590 Breda zou innemen met de list van het turfschip. In die tijd was Filips, graaf van Hohenlohe, opperbevelhebber. Zeer ervaren ruiteraanvoerders waren Joan, Paulus en Marcelis Bacx. Een opmerkelijke figuur was Charles de Levin, heer van Famars. Nog vele andere namen van beproefde krijgslieden zou men kunnen noemen.

Toen Maurits in het begin van de jaren negentig het feitelijk commando over het Staatse leger ging voeren, was dit leger al in staat zich te meten met de Spaanse tegenstander. Maurits had verder het voordeel dat de periode van opstand met alle verwarring van dien, overgegaan was in een geregelde oorlog die hij vanuit de binnenlijnen kon voeren. Dankzij de beheersing van de waterwegen had hij de mogelijkheid troepen en materieel snel te verplaatsen en zo in het offensief te gaan.

Deze gunstige omstandigheden wist hij goed te benutten, zoals blijkt uit zijn successen in de laatste tien jaar van de zestiende eeuw met als hoogtepunten de verovering van Geertruidenberg (1593) en zijn overwinningen bij Turnhout (1597) en Nieuwpoort (1600).

Wanneer men uitgaat van het gegeven dat het Staatse leger in de periode 1588-1590 voldoende gevechtskracht had, kan men niet stellen dat dit te danken was aan de hervormingen van Maurits die nog te jong was om daadwerkelijke invloed uitgeoefend te kunnen hebben. Dateert men die hervormingen later, dan heeft men een probleem met het verklaren van eerdere successen.

Overigens zij opgemerkt dat de tijdgenoten kennelijk minder dan latere historici in de gaten hadden dat er hervormingen van verstrekkende betekenis plaats vonden.

Was Maurits een groot hervormer en vernieuwer van de krijgskunde?

Het is niet eenvoudig te reconstrueren wat precies de betekenis van Maurits voor de legerhervorming en de vernieuwing van de krijgskunde is geweest, zodat enige twijfel, ondanks pertinente beweringen van een aantal historici, zeker niet overbodig is. Nu heeft Maurits zelf de zaak er niet makkelijker op gemaakt. Hij heeft hierover namelijk niets gepubliceerd en in zijn brieven is hij uitermate spaarzaam met mededelingen over dit onderwerp.

In navolging van anderen hebben in onze tijd W. Hahlweg, onder meer in zijn boek *Die Heeresreform der Oranier und die Antike* (Berlin 1941, herdrukt in 1987) en G. Oestreich in *Neostoicisme and the early Modern State* (Cambridge, 1982) met nadruk gewezen op de grote invloed die de oorlogvoering van de Grieken en de Romeinen op de ideeën van Maurits zou hebben gehad. Allereerst zij opgemerkt dat in de zestiende eeuw de klassieke militaire schrijvers door iedere militaire alfabeet bestudeerd werden. De tijd van de Renaissance was nu eenmaal, en dat gold voor alle disciplines, doortrokken van eerbied voor de Oudheid.

Kernvraag is of men in die Oudheid oplossingen zocht voor eigentijdse problemen of dat men de oplossing van eigentijdse vraagstukken legitimeerde met een verwijzing naar de Oudheid.

Vooraf de oudere neef van Maurits, Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland, had grote belangstelling voor de Grieken en de Romeinen. Hij werd hierin gesteund door zijn geleerde secretaris Everhard van Reyd en zijn even geleerde vestingbouwkundige Johan van den Corput. Willem-Lodewijk analyseerde de militaire situatie scherp en bestudeerde met overgave de krijgskunde van zijn tijd. Hij voorzag zijn neef van waardevolle adviezen. Maurits' hoge

positie was er debet aan dat Willem-Lodewijk als krijgskundige soms onderschat werd. Everhard van Reyd, schrijver van een geschiedenis van de Nederlandse vrijheidsstrijd, vermeldt hoe Willem-Lodewijk, in navolging van de klassieken, zijn troepen liet exerceren. Dat was - aldus Van Reyd - een moeilijke opgave en wekte de lachlust op van conservatieve officieren. Dit gegeven werd later aangevoerd om het moderne en het vernieuwende van Willem-Lodewijk en Maurits, die hierover geïnformeerd werd, aan te tonen. Onopgemerkt bleef dat lang vóór Maurits de Spanjaard Sancho de Londono vergelijkbare situaties heeft beschreven.

Londono zette zijn ervaringen, opgedaan in de jaren rond 1570, op papier en zijn bevindingen werden in 1594 gepubliceerd (*Discurso sobre la forma de reducir la Disciplina Militar a mejor y antiguo estado*, ed. 1993, p. 43). Hij was van oordeel dat de exercitie van de Romeinen moest worden nagevolgd: Hoewel de wapens die de Romeinen gebruikten, zeer verschillen van de wapens uit onze tijd en hoewel de wijze waarop zij zich in het wapengebruik oefenden, sommigen belachelijk zal voorkomen, vonden zij die exercitie zeer belangrijk, en in onze tijd is dat nog steeds zo...

Vooraf de brief die Willem-Lodewijk op 8 december 1594 aan Maurits schreef en het boek van J. de Gheyn, *Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiesen* (1607) hebben de idee dat Maurits door de Grieken en Romeinen werd beïnvloed ten eerste versterkt. Hij zou de exercitie en de bijbehorende commandotaal hebben ingevoerd. Maar zoals reeds gezegd, in de gehele zestiende eeuw werd er geëxerceerd en werden commando's gegeven. Het boek van De Gheyn is echter de eerste grote publicatie over dit onderwerp. Wie dit boek beschouwt als een weergave van de oorlogspraktijk zal bedrogen uitkomen. Meer dan veertig handelingen met bijbehorende commando's om een musketier een schot te laten lossen is wat teveel op het slagveld. Wellicht dat ze te beoefenen waren op het paradeveld, maar daar houdt het dan ook mee op.

In zijn uitvoerige studie over de hervormingen van de Nassauers wijst Hahlweg op het voorbeeld van de exercitie van de Grieken en de Romeinen welke Maurits zou hebben nagevolgd. *Sursum hastas* werd Opwaerts u spies draeght. Voor het bedenken van basiscommando's had men echt niet de hulp van militaire schrijvers uit de Oudheid nodig!

Bovendien vormden de bevelen zoals door De Gheyn te boek gesteld slechts een deel van de commandotaal. Veel commando's werden namelijk door trompet- en tromsignalen gegeven. Wij weten dat die signalen bestaan hebben, maar tijdgenoten hebben ze nimmer beschreven.

Oostreich heeft gewezen op de grote invloed die de filoloog Justus Lipsius (1547-1606) op Maurits heeft gehad. De wereldvermaarde Lipsius was hoogleraar in Leiden van 1578 tot 1591 en heeft in de periode 1582-1584 de jonge Maurits onder zijn gehoor gehad. In 1591 verliet hij Leiden en aanvaardde een post in Leuven. Daar publiceerde hij in 1595 *De militia romana* waarin de oorlogvoering van de Romeinen uit de doeken werd gedaan. Oostreich achtte de invloed van dit boek op Maurits hoog, militair-historici van naam noemen Lipsius de grote theoreticus van de hervormingen van Maurits en huidige Lipsiuskenners bestempelen deze publicatie tot het militaire handboek dat Maurits en de zijnen tot voorbeeld diende. Neemt men het boek ter hand dan zal men vaststellen dat een grondige kennis van het Grieks en Latijn nodig is om het te kunnen lezen. Zou Maurits over die kennis beschikt hebben?

Enige praktische waarde voor de eind zestiende-eeuwse oorlogvoering heeft het niet. Dat neemt niet weg dat dit boek voor doorgewinterde humanisten een wetenschappelijk hoogstandje was. Maar zou een rauwe soldatengeneraal een dergelijk boek onder zijn hoofdkussen hebben gehad? Maurits streefde ernaar, door gebruik te maken van de contramars en het salvovuur, de vuurkracht van zijn roerschutters en musketiers op te voeren. Dat wordt aangevoerd als een bewijs voor zijn vernieuwing van de krijgskunde. Maar opvoeren van de vuurkracht was ook een droom van zijn voorgangers, zodat men niet kan beweren dat Maurits met iets nieuws kwam.

Bovendien is het de vraag of de contramars en het salvovuur op het gevechtveld werden toegepast. De geweldige rookontwikkeling die met het afvuren gepaard ging benam het uitzicht en het krijgsgedruis overstemde de mondelinge bevelen. Daartegenover staat dat op het paradeveld de verschillende exercitiebewegingen grondig werden geoefend. Daardoor werd de gevechtdiscipline opgevoerd en kon men de troep lang in de hand houden. Dit was onmisbaar voor het opstellen van de eenheden in de slagorde. Was echter het feitelijk handgemeen begonnen, dan was het niet de gevechtsleiding, maar krijgsmansgeluk dat de uitslag bepaalde. Soms stelt men de meer beweeglijke formaties van Maurits tegenover de meer compacte formaties van de Spanjaarden tijdens de Slag bij Nieuwpoort (1600). Zoals bekend was Maurits daar de overwinnaar. Al snel wordt dan ook de conclusie getrokken dat hij de overwinning behaalde dankzij zijn tactische formaties. Wanneer men echter het verloop van de slag bestudeert, zal men vaststellen dat de infanterie van de Spanjaarden even beweeglijk was als die van Maurits en dat de zege in feite werd behaald door de cavalerie van het Staatse leger. Om het zwart-wit te stellen, Maurits had voor hetzelfde geld de grote verliezer kunnen zijn. Een belangrijk evenement in de loopbaan van Maurits was de belegering van Geertruidenberg (1593), de vestingstad die in 1589 door verraad in handen van Parma was gevallen. Het beleg, dat van grote omvang was, trok veel bekijks. Toen schansgravers niet in voldoende mate beschikbaar waren, liet Maurits het graafwerk tegen extra betaling door zijn soldaten verrichten. Nadat Maurits de stad had veroverd, ontving hij een felicitatiebrief van Willem-Lodewijk, waarin deze hem prees, omdat hij de Romeinen had nagevolgd voor wat betreft het inzetten van soldaten bij graafwerkzaamheden. Wellicht was de Friese stadhouder vergeten dat ook Monluc, Parma en zijn eigen vestingspecialist Johan van den Corput al eerder soldaten de schop hadden laten hanteren! Of was het eenvoudigweg een manier om Maurits te complimenteren met zijn overwinning?

En tenslotte het militaire onderwijs. De oprichting in 1600 van een militaire ingenieursopleiding aan de Universiteit van Leiden waarvan het initiatief aan Maurits wordt toegeschreven en de oprichting van een officiersopleiding in Siegen in 1617 waar de krijgskunde van Maurits op het studieprogramma stond, worden beschouwd als extra versieringen aan de lauwerkrans van de Nassauers. Vergeten wordt dat overal elders in West-Europa pogingen werden ondernomen te komen tot opleidingen voor militairen.

De Franse koning Hendrik IV probeerde in Parijs een ingenieursschool op te zetten, colleges in de krijgskunde werden in Tubingen (vanaf 1589) en Kassel (vanaf 1599) gegeven.

Talrijk waren de 'ridderacademies' waar jongelui van voorname afkomst zich konden bekwamen in schermen, paardrijden, dansen, wiskunde met oog op versterkingskunst, oude en moderne talen. De opleidingen in Leiden en Siegen waren verre van uitzonderlijk, bovendien was hun invloed door hun korte bestaan uitermate beperkt.

Het geluk van de krijgsman in de geschiedenisboeken

Dankzij zijn hoge positie en zijn militaire successen heeft Maurits bij zijn tijdgenoten veel lof geogst. De Franse predikant in Leiden, Richard-Jean de Nerée, vergeleek Maurits met niemand minder dan Alexander de Grote en Julius Caesar. Jacob de Gheyn schreef in het voorwoord van zijn boek over de exercitie dat Maurits de krijgskunde van zijn tijd tot nieuwe bloei had gebracht en gebruik makend van de kennis van schrijvers uit de Oudheid veel nieuws aan die krijgskunde had toegevoegd. Toen Simon Stevin zijn Wiskonstige Ghedachtenissen publiceerde, voorzag Hugo de Groot dit boek van een lofdicht waarin hij de wiskundige kennis van Maurits op één lijn stelde met die van Babyloniërs, Grieken, Romeinen, Arabieren en met die van de beroemde zestiende-eeuwse astronomen Tycho Brahe en Johannes Kepler. Het gaat hier echter om

hyperbolische vergelijkingen waarop men in de tijd van Renaissance en Humanisme verzot was en het was zeker niet de bedoeling een en ander letterlijk te nemen.

Meer afgestemd op de directe werkelijkheid is de beoordeling van de Franse geschiedschrijver Brantome (circa 1540-1614) die Maurits rangschikte onder de grote legeraanvoerders als Panma en Hendrik IV, koning van Frankrijk.

Maurits is echter de geschiedenis ingegaan als de hervormer en vernieuwer van de krijgskunde bij uitstek. Hoe valt dit te verklaren! Een oorzaak ligt in het gegeven dat de Republiek van de Verenigde Nederlanden erin slaagde, voor de ogen van het Europese publiek, zich het machtige Spanje van het lijf te houden. Met name voor niet-katholieke Fransen, Engelsen en Duitsers was dat een fascinerend gebeuren. Zij beschouwden de prins als de bewerkstelliger van deze triomf op het katholieke Spanje.

Diverse Nederlandse publicaties werden in andere talen vertaald en kregen een grote bekendheid. Men denke bijvoorbeeld aan de werken van Jacob de Gheyn, Simon Stevin en J. Hondius.

Buitenlandse militairen die in het leger van de Republiek dienden schreven soms, na afloop van hun diensttijd, verhandelingen en gedenkschriften waarin zij verwezen naar hun ervaringen onder het vaandel van Maurits. Aldus ontstond een eenzijdig beeld van de betekenis van Maurits voor de krijgskunde.

Door een selectieve benadering werd de lijn van Maurits naar de Zweedse koning Gustaaf-Adolf (1594-1632) doorgetrokken, wiens verdiensten door latere historici in één adem met die van Maurits worden genoemd.

De 'Mauritsverering' kreeg in 1749 een krachtige impuls door de Fransman Raynal die in zijn *Histoire du Stathouderat* aan Maurits dezelfde kwaliteiten toedichtte van grote militairen als Montecucculi (1609-1680), Turenne (1611-1675), Condé (1621-1686), Vauban (1633-1707), Vendome (1654-1712), prins Eugenius (1663-1736) en Karel XII (1682-1718) koning van Zweden.

De grote militaire schrijver uit de achttiende eeuw, Guibert, ging evenmin aan Maurits voorbij. Hij schreef in 1770 dat in de zestiende eeuw stagnatie was ontstaan in de ontwikkeling van de krijgskunde, maar dat Maurits en Gustaaf-Adolf de aanzet tot een nieuwe krijgskunde hadden gegeven. Beide legeraanvoerders, aldus Guibert, bestudeerden de Oudheid en vonden daar de oplossingen voor hun problemen. Keren wij terug naar vaderlandse bodem en herlezen wij het pamflet *Aan het volk van Nederland* dat de felle patriot Joan Derk van der Capellen in 1781 het licht deed zien. Deze noemde Maurits de grootste generaal van zijn tijd.

De achttiende-eeuwse geschiedschrijver Jan Wagenaar schreef: Hy (i.e. Maurits) heeft de Krygskonst gebragt tot honger' trap dan iemandt voor zynen tydt hordt kunnen doen.

Toen in 1834, na de Belgische opstand, het Nederlandse nationale gevoel best wel een opkikkertje kon gebruiken, karakteriseerde J. Bosscha, hoogleraar aan de KMA, Maurits als een groot legeraanvoerder die een nieuw wezen heeft gegeven aan de krijgskunst, en daarin de leermeester is geweest van Europa.

De dichter Isaac Da Costa deed het in 1859, in zijn gedicht "Op de slag bij Nieuwpoort" nog eens dunnetjes over:

*Men ziet ze (i.e. Maurits en Willem Lodewijk) dag en nacht
zich oefnen in de taal en krijgskunst van Oud-Romen
de tafel, lang en breed, door strijders ingenomen
uit volgzzaam lood gebootst, om aan Quiriet of Griek,
bij 't licht der Wetenschap, geheimen van tactiek*

*of legerleidingskunst te ontwringen. Op de dreven
van het Haagse ridderplein wordt de Oudheid in het leven
herroepen, schild en speer- hanteerend, naar 't bevel
in nieuw Teutoonsche spraak...*

Historici van de twintigste eeuw hebben zich vaak eerder laten leiden door kopieerdrijf dan door twijfels aan overgeleverde waarheden.

Conclusies

Maurits als zoon van Willem van Oranje, genoot door zijn voorname afkomst een groot prestige en gezag. Toen zijn vader in 1574 werd vermoord, was hij bij voorbaat bestemd in diens voetsporen te treden. Op achttienjarige leeftijd begon hij een militaire carrière die een diepe indruk maakte op zijn tijdgenoten en waarvan de herinnering nog niet is vervaagd. Juist in de tijd dat de Republiek der Verenigde Nederlanden ontstond en het voortbestaan van die Republiek een hachelijke zaak bleek, trad hij op de voorgrond. Hij ontwikkelde zich tot een even bekwaam als moedig legeraanvoerder en boekte talrijke successen.

Later heeft men dit op zijn persoonlijk conto geschreven door uit te gaan van de simplistische redenering: door militaire vernieuwingen en hervormingen schiep Maurits, prins van Oranje, een krachtig leger dat het oppermachtige Spanje militair op de knieën dwong en zo de jonge Republiek in veilig vaarwater bracht. Te weinig is de vraag gesteld waarom hij een en ander heeft kunnen verwezenlijken.

Toen Maurits aantrad, had de Republiek zich reeds het bestaansrecht verworven en werd zij officieus erkend door Frankrijk en Engeland. Spanje had al veel van zijn macht verloren en was niet in staat in de Lage Landen een overweldigende militaire superioriteit te handhaven. Maar hoe sterk een land ook mag zijn, een operatietoneel legt zijn beperkingen op. Hiermee wordt bedoeld dat op een gegeven ogenblik een verzadigingspunt wordt bereikt. Wanneer dan de strijdende partijen gelijkwaardige strijdmachten te velde kunnen brengen, ontstaat er evenwicht. Het feit dat Spanje in zijn totaliteit meer troepen dan de Republiek op de been kon brengen doet er dus niet toe.

Hoe kwam nu het Staatse leger, opgewassen tegen het Spaanse leger, tot stand?

De economische bloei van Holland schiep de voorwaarden een goede krijgsmacht te financieren. Het kerngebied Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en delen van Gelderland maakte het mogelijk de strijd op de binnenlijnen te voeren. De Republiek beschikte in 1588 over een reeks van zeer ervaren militairen die zich konden meten met hun Spaanse tegenstanders.

Toen Maurits bekleed werd met het militaire gezag, kon hij rekenen op de steun van hen die onder Willem van Oranje de hitte van de strijd hadden doorstaan.

Onder die gunstige omstandigheden kreeg hij de kans zich als legeraanvoerder te ontwikkelen. Zolang nog niet is vastgesteld wat precies de inbreng van genoemde militairen in de opbouw en instandhouding van het Staatse leger is geweest, is het op zijn minst riskant Maurits te zien als de grote organisator van het Staatse leger.

Maurits wordt nog steeds genoemd als de grote vernieuwer van de krijgskunde. Wanneer men echter de krijgskunde in zijn tijd vergelijkt met die van de tweede helft van de zestiende eeuw, mag men concluderen dat die zogenaamde vernieuwing al lang vóór hem werd toegepast.

Derhalve is Maurits geen vernieuwer, maar trendvolger. Volgens sommigen heeft Maurits diepgaande studie van de krijgskunde van de Grieken en de Romeinen gemaakt en zou hij zo oplossingen voor zijn eigen problemen hebben gevonden. Daargelaten of in dit opzicht de eer

aan Willem-Lodewijk moet worden gegeven, is de invloed van de Oudheid veel minder geweest dan met name Hahlweg en Oestreich willen doen geloven.

In de jaren dat Maurits zijn overwinningen behaalde, dienden `buitenlanders' in het Staatse leger. In hun geschriften verwijzen zij naar de opgedane ervaringen onder Maurits, hetgeen de mythe van Maurits als de grote vernieuwer heeft versterkt. Door de omstandigheden was Maurits echter doorgeefluik.

Tenslotte, in de geschiedschrijving is Maurits, als een stuk drijfvijs, losgeraakt van zijn tijd en zijn omgeving. Daardoor is een vertekend beeld ontstaan van zijn betekenis voor de krijgskunde.

Rond 1600 zette hij een trend voort, zonder zelf een belangrijk legerhervormer en vernieuwer te zijn.

Literatuur

- Beelaerts van Blokland, J.J.G., *Maurits, Prins van Oranje. 1567-1625. Redder van de Republiek* (Blaricum 1999).
- Bérenger, J., *La révolution militaire en Europe. XVe-XVIIIe siècles* (Paris 1998).
- Eltis, D., *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe* (London-New York 1998).
- Hale, J.R., *War and Society in Renaissance Europe. 1450-1620* (London 1985).
- Hall, B.S., *Weapons and Warfare in Renaissance Europe* (Baltimore-London 1997).
- Parker, G., *The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500-1800* (Cambridge 1988).
- Puype, J.P., 'Victory at Nieuwpoort, 2 July 1600' in: M. van der Hoeven, *Exercise of Arms. Warfare in the Netherlands (1568-1648)* (Leiden-New York-Köln 1997), pag. 69-112.
- Postema, J., *Johan van den Corput (1542-1611)* (Kampen 1993).
- Rogers, Cl. J., *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder-San Francisco-Oxford 1995).
- Scholten, C.M., 'Une nouvelle approche de Maurice de Nassau' in: *Mélanges André Corvisier. Le soldat, la stratégie, la mort* (Paris 1989), pag. 42-53.
- Scholten, C.M., 'La bataille de Nieuport en 1600', in *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, nr.78 (Paris 2000), pag. 41-50.
- Tapet, E., *War and Society in Early-Modern Europe. 1495-1715* (London-New York 1992).
- Wijn, J.W., *Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits* (Utrecht 1934).
- Zwitzer, H.L., *De militie van den staat. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991).